

Változás és folytonosság a vallásossággal kapcsolatban*

Heller Tamás,
a TÁRKI Társadalomkutatási
Zrt. kutatója
E-mail: keller@tarki.hu

A szerző elemzésében a vallásosságot a vallásgyakorlattal definiálja aszerint, hogy az egyén milyen rendszerességgel gyakorolja azt. Elemzi a társadalomszerkezeti és vallásossággal kapcsolatos felfogásban bekövetkezett változásokat. Legfőbb megállapítása az, hogy az elmúlt egy évtizedben, vallásukat rendszeresen gyakorlók aránya kétharmadára csökkent. A mennyiségi változásokon kívül azonban szerkezeti átalakulások is történtek. A vallásukat rendszeresen gyakorlók iskolázottsága emelkedett, és ettől a változástól függetlenül, az elsősorban ideológiai vagy hitbeli síkon regisztrálható (Glock és Stark-modell) vallásossággal összefüggésbe hozható elmozdulások is megfigyelhetők a vizsgált csoportban. Nem, életkor, településtípus tekintetében nem mutatkoztak statisztikai hibahatárnál nagyobb átrendeződések.

TÁRGYSZÓ:
Vallásosság.
Hitélet.
Társadalmi-gazdasági jellemzők.

* A tanulmány korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseiért a szerző köszönettel tartozik *Rosta Gergelynek*. A tanulmányban ismertetett elemzésekért, következtetésekért és az esetleges hibákért kizárólag a szerzőt terheli felelősség.

A vallásosság vizsgálatának szempontjából különösen kedvező tényező, hogy az elmúlt két évben (2008-ban és 2009-ben) több olyan nemzetközi vizsgálatosorozat magyarországi adatfelvételére került sor, amelynek témái között kiemelt szerep jutott a népesség vallásosságának. Az ún. vallásosak társadalmi összetételén túl ezért minőségi változások vizsgálatára is lehetőség nyílt. Dolgozatomban a vallásos népesség társadalmi összetételében bekövetkezett változások mellett a vallásossággal összefüggő attitűdök változásáról is számot kívánok adni, majd elemzésem végén a vallásosak társadalmi és attitűdbeli változásainak kapcsolatát mutatom be.

A vallásosak társadalmi összetételében (1998 és 2007 között) bekövetkezett változások elemzéséhez a Tárki által végzett Háztartás Monitor adatfelvételeket használtam. Ez az 1998 és 2001 között évente, majd kétévente végzett adatfelvétel háttérváltozóként tartalmazza a vallásosság mérésére alkalmas kérdéseket, ugyanakkor az egyéb társadalomszerkezeti változások viszonylag pontos vizsgálatára is meglehetősen nagy mintán van lehetőség. A vallásosság tartalmát illető változások követésére – *Glock és Stark* [1965] modellje alapján az ideológiai, a rituális és a következmény dimenziók esetében – ugyanebből a közel egy évtizedes időszakból már csak két-két időpont (1998 és 2008, illetve 1999 és 2009) közötti változások vizsgálhatók. Az ilyen jellegű összehasonlítások egyrészt a Nemzetközi Társadalmi Felmérés Program (International Social Survey Programme – ISSP) vallási modulja (1998. évi és a 2008. évi adatfelvételek), másrészt a Világérték Vizsgálat (World Value Survey – WVS) 1999. évi és 2009. évi magyarországi felvétele alapján lehetségesek.

1. Definíciók

Mivel több különböző adatfelvétellel dolgoztam, a vallásosság mérésére olyan, viszonylag egyszerű eljárást kellett kialakítanom, amely azonos módszertannal sorolja vallásosságuk alapján csoportokba a megkérdezetteket. Elméleti (*Lambert* [1994]) és Magyarországra vonatkozó empirikus (*Földvári–Rosta* [1998]) elemzések is bizonyítják, hogy az egyház tanítása és elvárása szerint vallásosak és a vallást teljes mértékben elutasítók mellett az ún. „maguk módján vallásosak” csoportjával is számolni kell. Mivel definíciómmal sok adatállományban egy „legkisebb közös nevezőt” kellett megtalálnom, a vallásosság említett három csoportjának elkülönítésére nem volt lehetőségem. A csoportosítást ezért a vallásgyakorlás intenzitása alapján végeztem el, és azokat, akik legalább havi rendszerességgel gyakorolták hitüket vallásosnak tekintettem. Úgy gondoltam, a hitélet gyakorlásának ez az intenzitása már elég ahhoz, hogy az a

vallásosság melletti elkötelezettség mutatója legyen. Ugyanis azt sem szabad elfelejteni, hogy – elsősorban a falvakban – a jelentős paphiány miatt intézményi akadályai is lehetnek az ennél rendszeresebb hitgyakorlásnak. Mivel a vallásosak ilyen módon becsült társadalmi aránya (is) meglehetősen alacsony, az ennél szigorúbb szempontú osztályozás esetében a kis esetszám miatt a vizsgálat meglehetősen pontatlanná válna.

1. táblázat

A vallásosság vallásgyakorlat alapján történő definiálása és a vallási önbesorolás közötti kapcsolat (százalék)

Vallási intenzitás önbesorolás alapján	A kapcsolattartások erőssége			
	1998-ban		2008-ban	
	vallásukat rendszeresen nem gyakorlók nem vallásosak	rendszeres vallásgyakorlók	vallásukat rendszeresen nem gyakorlók nem vallásosak	rendszeres vallásgyakorlók
Szélsőségesen vallásos	0,92	0,86	0,35	1,55
Nagyon vallásos	2,62	34,33	2,43	41,86
Inkább vallásos	27,43	57,94	25,93	44,19
Vallásos is, nem is	31,76	6,01	25,00	8,53
Inkább nem vallásos	20,21	0,43	23,61	3,10
Nagyon nem vallásos	12,20	0,43	17,13	0,78
Szélsőségesen nem vallásos	4,59	–	5,21	–
Nem tudja	0,26	–	0,35	–
<i>Összesen</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

Forrás: ISSP (1998) és ISSP (2008) vallásmodul.

A vallásosság említett gyakoriság alapján történő definiálásának és minősítésének kétségtelen hátránya, hogy a mutató nem mentes az életciklushatástól, és elsősorban az idősek esetén nem alkalmas mérésre, hiszen ez a korosztály romló egészségi állapota miatt gyakran akadályoztatva van a rendszeres vallásgyakorlatban (Hegedűs [2008]). Mindezek ellenére ezzel a módszerrel egy kézenfekvő, és a minden kérdőívben egyaránt megtalálható kérdés¹ alapján soroltam csoportokba a megkérdezetteket. A vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlókat rendszeres vallásgyakorlóknak, az ennél ritkább vallásgyakorlatot folytatókat pedig vallásukat rendszeresen nem gyakorlóknak és a nem vallásosak csoportjának neveztem el. Ez utóbbi, társadalmi arányát tekintve népesebb csoporton belül nem tudtam részletesebben differenciálni. A vizsgált időszak elejére és végére vonatkozó ISSP-adatok alapján lehető-

¹ Milyen gyakran jár Ön misére, istentiszteletre, gyülekezetbe?

ségem volt megvizsgálni a vallásgyakorlat intenzitásán alapuló felosztás és a vallási önbesorolás kapcsolatát. (Lásd az 1. táblázatot.)

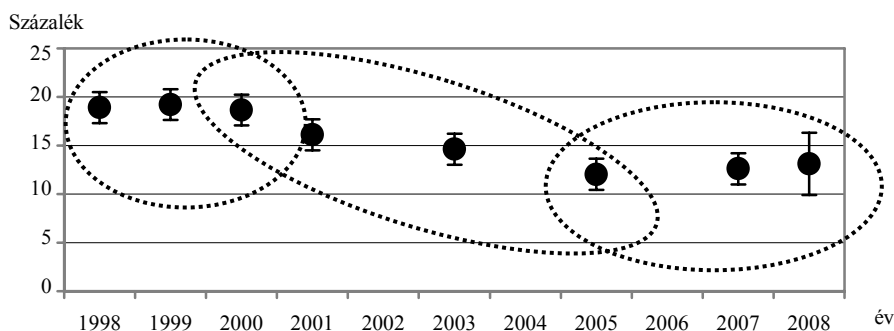
Megállapítható, hogy 1998-ban a vallásukat rendszeresen nem gyakorlók és a nem vallásosak mintegy 31 százaléka (2008-ban 29 százalék) tartja önmagát vallásosnak, a rendszeres vallásgyakorlóknak a többsége (1998-ban 93 százalék, 2008-ban pedig 88 százalék) önmagát is vallásosnak tartja.

2. Társadalmi-demográfiai változások a vallásosak körében

A vallásukat rendszeresen (legalább havi gyakorisággal) gyakorlók aránya 1998 és 2008 között körülbelül kétharmadára csökkent. Mivel a vizsgált időszak elején és végén a konfidenciaintervallumok nem érnek össze, megállapítható, hogy szignifikáns csökkenésről van szó.

Az 1. ábrán a konfidenciaintervallumok alapján az arányszámokat három csoportba soroltam. Mindezek alapján megállapítható, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorlók arányának csökkenése az 1998-as állapothoz képest 2000 és 2005 között történt.

1. ábra. A vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók aránya a teljes népességben

Megjegyzés. Az adatok azt mutatják, hogy a vizsgált népesség hány százaléka gyakorolja legalább havi rendszerességgel a vallását. Mivel a Háztartás Monitor (1998 és 2001 között évente, utána kétévente volt adatfelvétel) vizsgálatok 3500 és 4000 fős mintákra vonatkoztak, $\pm 1,6$ százalékpontos, 95 százalékos konfidenciaintervallumokkal dolgoztam. 2008-ban az ISSP ezer fős mintáját használtam ezért itt nagyobb $\pm 3,2$ százalékpontos sávot jelent a 95 százalékos megbízhatósági intervallum.

Felmerül a kérdés, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorlók arányának csökkenése mellett történt-e valamilyen összetételi változás is ebben a csoportban. A kérdés eldöntése megfelelő körültekintést igényel. Nem elegendő, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorlók valamilyen szempont szerinti csoportosításában feltüntetjük a megbízhatósági intervallumokat; időbeli változásokról csak akkor beszélünk, ha ezek az intervallumok egymással nem érintkeznek. Szükséges megvizsgálnunk a vizsgált

jellemző megoszlását a havi rendszerességnél ritkább vallásgyakorlással jellemezhető körében is, és a két arányt egymáshoz is viszonyítani.² Mindez azért szükséges, hogy ne a „vallásosság” hatásának tulajdonítsuk az idő múlásával természetszerűleg bekövetkező változásokat. Ebből a statisztikából egyrészt megtudjuk, hogy a két csoport közötti különbség milyen mértékben változott, másrészt pedig – mivel a vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók csoportjában bekövetkezett változásokat ismerjük – az ennél ritkább vallásgyakorlással rendelkezők csoportjában bekövetkezett változásokra is következtethetünk.³

Elemzésem során az életkor, nem, településtípus, iskolázottság szerinti változásokat vizsgáltam. Az első három szempont szerint az elmúlt tíz év során nem következtek be lényeges változások, illetve a változások jórészt a statisztikai hibahatárok között mozogtak. Tehát megállapítható, hogy a vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók között az átlagosnál nagyobb valószínűséggel találhatók meg a nők, az idősebb korosztály tagjai és a községekben élők. (Lásd a Függelék F1., F2., F3. táblázatait.)⁴

Iskolázottság szerint azonban jelentős változások történtek az elmúlt évtizedben, és megállapítható, hogy a rendszeres vallásgyakorlók körében nemcsak abszolút értelemben, hanem a vallásukat nem rendszeresen gyakorlókhoz viszonyítva is emelkedett a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők száma.

A Függelék F4. táblázatában látható, hogy a vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók csoportjában az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya folyamatosan csökken, míg (főként) az érettségizettek aránya folyamatosan növekedett az elmúlt évtizedben. A táblázatból az is kirajzolódik, hogy a rendszeres vallásgyakorlók iskolázottságának növekedése nem annak eredménye, hogy az idő múlásával természetszerűleg emelkedik a népesség iskolázottsága. A vallásukat legalább havonta gyakorlók körében az ennél ritkább vallásgyakorlással jellemezhető és nem vallásosak csoportjához képest mindig is magasabb volt (1-nél nagyobb esélyhányados) az általános iskolát végzettek és a diplomások aránya. A rendszeres vallásgyakorlók körében azonban 2005-ig jobban növekszik a diplomások és érettségizettek aránya, ugyanakkor kérdés, hogy 2005-től megváltozott-e ez a trend, vagy csak egy átmeneti ingadozásnak bizonyul majd utólag a magasabb iskolai végzettségűek esélyhányadosának a csökkenése. Megállapítható továbbá, hogy a szakmunkás végzettséggel rendelkezők körülbelül ugyanolyan arányban találhatók meg a két csoportban. Az általános iskolát végzettek arányában pedig – a viszonylag nagy ingadozások miatt – egyértelmű trend nem olvasható ki.

² Ha erre a második szempontra nem ügyelünk, akkor pusztán az idő múlásával természetszerűleg bekövetkező változásokat is a vallásosság hatásának fogjuk tartani.

³ A dolgozat további részében esélyhányadosnak nevezem ezt a statisztikát: vagyis a két sorszázalék (vallásosokon és nem vallásosokon belüli megoszlások) egymáshoz viszonyított arányát. Az esélyhányados kifejezést tehát annak szokványos (odds ratio) értelmezéséhez képest eltérően használom.

⁴ Településtípus szerint ugyanakkor viszonylag nagy ingadozások mutatkoznak. Mivel azonban ennek nincsen értelmezhető trendje, az interpretáció szempontjából nem tulajdonítottam ennek nagyobb jelentőséget.

Mivel a vallásosság jelentős mértékben összefügg az életkorral, az életkor pedig az iskolázottság szintjével, ezért abban az esetben, ha életkori csoportok szerinti bontásban vizsgáljuk az iskolázottság és a vallásosság intenzitása közötti összefüggést, akkor abban még erősebb növekedést tapasztalunk. A fiatal (20–35 éves), már nem tanuló rendszeres vallásgyakorlók között ugyanis az iskolázottság szintje és a kevésbé intenzíven vagy vallásosokhoz viszonyított aránya is meredekebben emelkedik, mint a teljes népességben. (Lásd a Függelék F5. táblázatát.)

3. Vallásossággal összefüggő változások

Amikor a vallásosság méréséhez a vallásgyakorlat intenzitását használtam fel, akkor figyelmen kívül hagytam azt, hogy a vallásosság összetett jelenség, és lényege szempontjából a rituális dimenzió mellett olyanokkal is számolni kell (*Glock–Stark* [1965], *Huber* [2003]), mint a vallási ismeretek megléte (intellektuális dimenzió), a hit (ideológiai dimenzió); egyfajta vallási élmény (a tapasztalat dimenziója) végül pedig a mindennapokban is tetten érhető vallásosság (következmény dimenzió).

Sajnos ezek közül a dimenziók közül még a kifejezetten vallásszociológiai vizsgálatokban sem történik meg mind az öt dimenzió mérése. Így a rendelkezésemre álló adatállományokból (ISSP és WVS) is hiányzik a vallással kapcsolatos ismeretek mérése (intellektuális dimenzió) és a vallási tapasztalat dimenziója (például a megtérés élmény). Rendelkezésemre állnak azonban olyan kérdések, amelyekkel az alapvetően a vallási hitet jelentő ideológiai (vagy hitbeli) dimenzió valamint a vallási következmény dimenzió indikátorai lehetnek. Míg az ideológiai (vagy hitbeli) dimenzió arra vonatkozik, hogy a vallásos emberek milyen hittételeket ismernek el, a következmény dimenzió esetében elsősorban olyan etikai következményeken van a hangsúly, amelyek elvárhatóak (vagy azoknak kellene lenniük) egy vallásos embertől (*Huber* [2003]).

Glock és *Stark* modellje szerint a rituális dimenzió esetében az istentiszteleten való részvétel mellett fontosak olyan elsősorban informális cselekvések (például imádság, böjtölés), amelyek az egyéni elkötelezettség vagy buzgóság megnyilvánulásai. Mivel az adataim (ISSP és WVS) lehetővé teszik ennek a dimenzióknak a mélyebb elemzését is, a továbbiakban azt vizsgálom, hogy a vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók csoportján belül történtek-e változások ebben a három dimenzióban (ideológiai, rituális és következmény) 1998 és 2008 között.

Az 2. táblázat I-gyel jelölt része alapján a következő megállapítások tehetők. A vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók körében mind a három vallási dimenzió tekintetében történtek szignifikáns (+/–10 százalékpont körüli⁵) változások. Egyértelműen látszik, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorlók között az elmúlt tíz évben

⁵ 1000 fős mintákkal dolgoztam.

nőtt a mennyben és a pokolban hívők aránya. Ugyancsak növekedés állapítható meg az Istenbe vetett hit tekintetében (ideológiai vagy hitbeli dimenzió). A rituális dimenzió kevésbé formális területein megállapítható, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorlók körében 1998 és 2008 csökkent a legalább naponta imádkozók aránya, de a csoport tagjai nagyobb mértékben vettek részt vallásukhoz köthető, de vallási szertartásokon kívüli tevékenységekben. A következmény dimenzióban – a homoszexualitás elutasítását leszámítva, ahol a rendszeres vallásgyakorlók a megengedőbb álláspont felé mozdultak el – a változások a statisztikai hibahatárokon belüliek. Hozzá kell azonban tenni, hogy más kutatások (Tomka [2008]), más – ezekben a kutatásokban nem hozzáférhető – de szintén a vallási következmények dimenziójába tartozó kérdések elemzésekor szignifikáns különbségeket mutatnak ki a vallásgyakorlat intenzitása alapján.

Természetesen a vallásossággal összefüggő változások esetében is szükséges a vallásukat legalább havi szinten gyakorlók körében bekövetkezett változásokat az ennél ritkább vallásgyakorlókhoz viszonyítani. Ezért ebben az esetben is megvizsgáltam, hogy az adott jellemző a rendszeres vallásgyakorlók csoportjában a vallásukat havi szinten nem gyakorlók és a nem vallásosak csoportjához képest mennyivel gyakoribb, illetve, hogy ez az arány időben változott-e. Az arányok változásához használt mutató (az esélyhányadosok aránya) 1-nél kisebb értéket vesz fel abban az esetben, ha a vizsgált tíz éves időszakban a havi szintnél ritkábban/nem vallásos csoportban az adott jellemző erősebben növekedett, mint a rendszeres vallásgyakorlónál. Mivel magukat az esélyhányadosokat is hibával becsüljük, az ezek felhasználásával készült mutató értékében csak a 20 százaléknál nagyobb eltéréseket nevezem szignifikánsnak.

Az 2. táblázat II-vel jelölt részében közölt összehasonlításból érdekes módon az derül ki, hogy az ideológiai (vagy hitbeli) dimenzióban szinte az összes elem (de különösen a mennyben, pokolban és a csodákban való hit) a havi szintnél ritkább vallásgyakorlással jellemezhetőek esetében intenzívebben növekedett, mint a rendszeres vallásgyakorlónál (a változás oszlopban 1-nél kisebb a két esélyhányados aránya).⁶ A rituális dimenzióban megállapítható, hogy hiába csökkent a naponta imádkozók aránya a vallásukat rendszeresen gyakorlók körében, az esélyhányadosok csökkenése a vallásukat havi szintnél ritkábban gyakorlók esetében nagyobb volt (a változás oszlopban 1-nél nagyobb a két esélyhányados aránya). Ugyanez állítható, a házasság előtti önmegtartóztatás esetében is (következmény dimenzió).

A vallásossággal összefüggésbe hozható időbeli változások értelmezésekor két lehetséges magyarázattal mindenképpen számolni kell. Az egyik: lehetséges, hogy a változások pusztán a két minta (véletlenből eredő) eltérő összetételi hatásának köszönhetőek. Mindez azt jelenti, hogy a rendszeres vallásgyakorlók eltérő társadalmi összetételűek voltak a két időpontban, és a vallással összefüggésbe hozható kijelentésekben bekövetkezett változások ennek a véletlen összetételi hatásnak köszönhe-

⁶ Hasonló megállapítás tehető a vallási szertartásokon kívüli tevékenységek esetében is (rituális dimenzió).

tők, míg a „valóságban” – az eltérő minta összetételi hatását kiszűrve – nem történt változás. A másik: a két minta szisztematikusan eltérő összetételi hatása. Korábban, az előző elemzési részben, ugyanis bebizonyosodott, hogy a rendszeres vallásgyakorlók az elmúlt tíz évben abszolút értelemben is, és a vallásukat rendszeresen nem gyakorlók és nem vallásosak csoportjához viszonyítva is iskolázottabbak lettek. Elképzelhető tehát, hogy a két időpontban (1998 és 2008) szisztematikusan eltérő iskolázottság „felelős” a változásokért.

Mindezek alapján abban az esetben beszélhetünk megalapozottan szignifikáns változásokról, ha a vallásossággal összefüggésbe hozható kérdésekre adott válaszok sem a véletlen, sem a szisztematikusan mintá-összetételi hatástól nem függenek. Ezért a két keresztmetszeti felvétel eredményeit egy új formátumban rendeztem el úgy, hogy az azonos kérdésekre adott válaszok kódjait (függetlenül a megkérdezés évtől) egymás alá másoltam be (ömlesztett legkisebb négyzetek módszer). Létrehoztam ezen kívül egy kétértékű (0/1) változót, amely attól függően vett értékeket, hogy az adatok melyik évből származtak. A két minta véletlen összetételi hatásából erdő különbséget (azt, hogy a két adatfelvétel között volt-e szignifikáns változás a társadalom szerkezeti változók kontrollálása mellett a függő változó értékében), ehhez a bináris változóhoz becsült együttható mutatja meg a regressziós elemzésben. A szisztematikusan összetételi hatás (az iskolázottság szintjének emelkedése) pedig egy olyan interakciós változóval mérhető, amely az év dummy és az iskolázottság szorzataként jön létre.

Az 2. táblázat III-mal jelölt részéből kiolvasható, hogy a vizsgált periódusban viszonylag kevés olyan változás történt, amely független a két feltételezett hatástól. A mennyben, a csodákban és az isteni gondoskodásban való hit a véletlen és szisztematikusan mintá-összetételi hatásoktól függetlenül (azokra kontrollálva) is szignifikánsan növekedett a vallásukat rendszeresen gyakorlók körében (ideológiai (vagy hitbeli) dimenzió). Az imádkozók aránya pedig ugyanezen tényezők hatását kiszűrve is csökkent.⁷ A négy kiemelt változás közül egyedül a csodákban való hit esetében lehetett kimutatni olyan szisztematikusan csökkenést, amely minden bizonnyal a rendszeres vallásgyakorlók időközben megemelkedett iskolázottsága miatt lépett fel (a két időpont közötti abszolút növekedés azonban ennek az interakciós hatásnak a kiszűrése mellett is szignifikáns).

Összességében tehát megállapítható, hogy a vallásossággal kapcsolatba hozható változások elsősorban az ideológiai (vagy hitbeli) dimenzióban zajlottak, a következmény dimenziójában pedig nincsenek kimutatható változások. Lényegében arról van szó, hogy az elmúlt évtizedben a vallásukat rendszeresen gyakorlók kétszeres értelemben is intellektualizálódtak. Egyrészt iskolázottabbak lettek, másrészt (ettől függetlenül) magasabb arányban fogadnak el bizonyos hittételeket. Meglepő – és személyes hit szempontjából figyelemre méltó –, hogy a rituális dimenzióban a sze-

⁷ Bár az esélyhányadosok alapján megállapítottuk, hogy a havi rendszerességnél ritkább vallásgyakorlással rendelkezők csoportjában a csökkenés még erőteljesebb volt.

mélyes odaadást mutató imádkozásban még (a véletlen minta-összetételi hatásoktól független) csökkenés is regisztrálható.

2. táblázat

A vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók körében bekövetkezett vallásossággal összefüggő változások

A Glock és Stark-féle dimenziókhoz tartozó szempontok	I. Abszolút változás			II. Esélyhányadosok (rendszeres vallásgyakorlók/vallásukat rendszeresen nem gyakorlók, nem vallások)			III. A változás a véletlen és szisztematikus összetételi hatástól független**
	1998	2008	Változás (százalékpont)	1998	2008	Változás*	
	évben (százalék)			évben			
Ideológiai (vagy hitbeli) dimenzió							
Hisz a halál utáni életben	34,20	33,3	-0,87	4,68	3,93	0,84	Nem
Hisz a mennyben	36,70	47,0	10,27	8,53	6,83	0,80	Igen
Hisz a pokolban	28,50	41,7	13,17	10,18	6,99	0,69	Nem
Hisz a vallási csodákban	23,60	26,5	2,92	8,74	3,98	0,46	Igen
Isten mindenkivel személyesen törődik	63,8	77,3	13,45	3,62	3,21	0,89	Igen
Isten nagyon fontos számára***	77,0	84,9	7,90	3,23	3,73	1,15	Nem****
Következménydimenzió							
Nagyon fontosnak tartja a házasság előtti tisztaságot	29,1	24,4	-4,7	3,80	4,73	1,24	Nem
Nagyon fontosnak tartja a házastársi hűséget	68,0	65,9	-2,1	1,52	1,52	1,00	Nem
Elutasítja a homoszexualitást	73,4	63,6	-9,7	1,29	1,39	1,08	Nem
Elutasítja az abortuszt	10,0	11,4	1,4	4,12	3,54	0,86	Nem
Rituális dimenzió							
Legalább naponta imádkozik	72,9	56,1	-16,8	5,04	6,19	1,23	Igen
Legalább évente részt vesz vallási szertartásokon kívüli tevékenységben	41,2	61,4	20,2	6,31	3,88	0,61	Nem

* Az esélyhányadosok aránya.

** Kontrollváltozók: nem, kor, Budapest, megyeszékhely, város (kihagyott kategória: község), iskolai végzettség (a legmagasabb iskolai végzettséghez tartozó képzési idő).

*** Az adatok forrása WVS 4 (1999) és WVS 5 hulláma (2009).

**** Kontrollváltozók: nem, kor, iskolai végzettség (a legmagasabb iskolai végzettséghez tartozó képzési idő).

Megjegyzés. A táblázatban az egyes vallási dimenziók esetében közölt szempontok nem azonosak azokkal a kérdésekkel, amelyeket Glock és Stark modelljük kialakításához eredetileg felhasználtak. A kérdések az ISSP és WVS adatállományokból – *Glock–Stark* [1965] és *Huber* [2003] alapján – kutatói döntés során lettek kiválasztva.

Forrás: ISSP (1998) és ISSP (2008) vallásmodul.

*

Elemzésemben a vallásosságot a vallásgyakorlattal definiáltam, és a vallásukat legalább havi rendszerességgel gyakorlók társadalmi-demográfiai és vallásossággal kapcsolatos felfogásában bekövetkezett változásokat elemeztem. Megállapítottam, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorlók száma körülbelül kétharmadára csökkent az elmúlt évtizedben. A szerkezeti átrendeződések közül a legfontosabb az iskolázottabbá válás. A közép- és felsőfokú végzettségűek aránya nemcsak önmagában, hanem a havi szintnél rendszertelenebb vallásgyakorlattal rendelkezőkhöz képest is emelkedett. Ugyanakkor – és a társadalomszerkezeti tendenciától részben függetlenül –, Glock és Stark modellje alapján elsősorban a hitbeli–ideológiai dimenzióban történtek változások.

A tények minősítő értékelése már túlmutat ennek az elemzésnek keretein. Társadalomszerkezeti szempontból mindenképpen jó jelnek mondható, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorlók csoportjában nőtt a magasan iskolázottak aránya (hasonló következtetésre jut egyébként Hegedűs [2007]). A vallásosság lényegét tekintve azonban elgondolkodtató, hogy éppen abban a dimenzióban nem történt lényeges javulás, amely a „külvilág számára is látható” a vallásosságból.

Függelék

F1. táblázat

A vallásukat rendszeresen gyakorlók nem szerinti megoszlása

Év	Nők		Férfiak	
	Megoszlás (százalék)	Esélyhányadosok	Megoszlás (százalék)	Esélyhányadosok
1998	70,2	1,35	29,8	0,62
1999	69,2	1,38	30,8	0,62
2000	67,8	1,33	32,2	0,65
2001	65,8	1,30	34,2	0,69
2003	68,0	1,34	32,0	0,65
2005	67,2	1,31	32,8	0,68
2007	65,6	1,27	34,4	0,71

Megjegyzés. Itt és a továbbiakban esélyhányados: az adott jellemző (például a nők) aránya a vallásukat rendszeresen gyakorlók esetében osztva ugyanezzel az aránnyal a vallásukat rendszeresen nem gyakorlók és nem vallásosak csoportjában.

Forrás: Itt és a továbbiakban Tárki Háztartás Monitor felvétel, 1998–2007. (1998 és 2001 között évente, utána két évente volt adatfelvétel.)

F2. táblázat

A vallásukat rendszeresen gyakorlók életkor szerinti megoszlása

Év	Százalékos arányok a vallásosak körében					Esélyhányadosok				
	20 éves és fiatalabb	20–35	36–50	51–55	66 és idősebb	20 éves és fiatalabb	20–35	36–50	51–55	66 éves és idősebb
		éves					éves			
1998	7,8	14,1	16,8	26,8	34,5	0,86	0,55	0,60	1,17	2,42
1999	7,7	15,6	16,7	27,8	32,1	0,91	0,61	0,56	1,34	2,14
2000	6,4	18,8	17,5	25,1	32,2	0,84	0,68	0,62	1,18	2,10
2001	5,6	13,1	22,9	28,7	29,7	0,68	0,47	0,85	1,30	1,99
2003	7,0	16,5	20,2	27,2	29,2	0,85	0,56	0,75	1,34	1,91
2005	7,4	17,7	16,0	26,3	32,6	0,94	0,63	0,68	1,08	2,05
2007	8,1	13,7	18,5	29,2	30,5	0,86	0,53	0,77	1,13	2,03

F3. táblázat

A vallásukat rendszeresen gyakorlók településtípus szerinti megoszlása

Év	Százalékos arányok a vallásosak körében				Esélyhányadosok			
	Budapest	Megyei jogú város	Város	Község	Budapest	Megyei jogú város	Város	Község
1998	14,1	13,0	27,4	45,5	0,83	0,64	1,09	1,21
1999	13,8	20,2	19,6	46,4	0,68	0,90	0,87	1,33
2000	17,6	15,0	18,9	48,5	0,90	0,64	0,82	1,42
2001	17,3	21,3	15,9	45,5	0,88	0,92	0,68	1,35
2003	13,1	18,3	24,4	44,2	0,68	0,96	0,85	1,33
2005	18,2	31,1	10,5	40,3	1,04	1,04	0,51	1,26
2007	7,4	14,8	35,9	42,0	0,39	0,92	1,08	1,32

F4. táblázat

A vallásukat rendszeresen gyakorlók iskolázottság szerinti megoszlása

Év	Százalékos arányok a vallásosak körében				Esélyhányadosok			
	Általános iskola	Szakmunkásképző	Érettségi	Diploma	Általános iskola	Szakmunkásképző	Érettségi	Diploma
1998	55,5	18,3	15,2	11,0	1,37	0,66	0,72	1,05
1999	51,2	18,9	17,8	12,1	1,49	0,66	0,71	1,03
2000	49,4	18,0	18,1	14,5	1,40	0,63	0,74	1,20
2001	41,6	19,2	21,9	17,3	1,27	0,71	0,87	1,13
2003	40,5	21,1	24,2	14,3	1,36	0,62	0,91	1,49
2005	31,9	20,7	28,1	19,3	1,10	0,66	1,01	1,64
2007	35,4	26,9	25,4	12,3	1,42	0,81	0,87	0,99

Megjegyzés. Az arányok a tanulók nélkül értendők.

F5. táblázat

A vallásukat rendszeresen gyakorlók iskolázottság szerinti megoszlása a 20–35 éves korosztály már nem tanulók csoportjában

Év	Százalékos arányok a vallásosak körében				Esélyhányadosok			
	Általános iskola	Szakmunkás-képző	Érettségi	Diploma	Általános iskola	Szakmunkás-képző	Érettségi	Diploma
1998	16,3	31,5	34,8	17,4	0,70	0,82	1,24	1,67
1999	11,1	36,4	33,3	19,2	0,54	1,01	1,06	1,58
2001	10,4	32,3	39,6	17,7	0,50	0,95	1,16	1,61
2003	9,3	30,9	42,3	17,5	0,51	0,78	1,31	1,75
2005	4,1	23,3	43,8	28,8	0,24	0,59	1,43	2,24
2007	9,4	24,5	35,8	30,2	0,69	0,67	0,99	2,28

Irodalom

- FÖLDEVÁRI M. [2003]: A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle*. 13. évf. 4. sz. 20–33. old.
- FÖLDEVÁRI M. — ROSTA G. [1998]: A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle*. 8. évf. 1. sz. 127–138. old.
- GLOCK, CH., Y. – STARK, R. [1965]: *Religion and Society in Tension*. Rand McNally & Co. Chicago.
- HEGEDŰS R. [2007]: Újabb adatok a magyar „egyházias vallásosság” társadalmi megjelenéséről. In: Révay E. – Hegedűs R. (szerk.): *Úton*. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szegedi Tudományegyetem. Szeged.

- HEGEDŰS R. [2008]: A vallási változás: társadalmi trend és egyéni életciklus. In.: *Kolosi T. – Tóth I. Gy.* (szerk.): *Újratervezés*. Társ. Budapest.
- HUBER S. [2003]: *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*. Leske + Budrich. Opladen.
- LAMBERT, Y. [1994]: La religion: un paysage pleine évolution. 123–162. In: *Riffault, H.* (szerk.): *Les valeurs des français*. PUF. Paris.
- ROSTA G. [2007]: A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In: *Révay E. – Hegedűs R.* (szerk.): *Úton*. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szegedi Tudományegyetem. Szeged.
- TOMKA M. [2008]: Röviden a szlovákiai és magyarországi vallásosságról. In: *Császár M. – Rosta G.* (szerk.): *Ami rejte van s ami látható*. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára. LOISIR Kiadó. Budapest.

Summary

The author examined the social and attitudinal change of people who regularly attend religious services (more frequently than once a month). He pointed out that over the past decade there has been a significant decline in the number of the examined group. In addition, the study reports on some structural changes. Religious people tend to become more educated not only per se, but compared to those people who attend religious services less than at least once a month. Controlling for the different sample compositions and systematic educational change, some minor changes in religiosity can be observed that show up as changes in ideological attitudes from the *Glock and Stark* model [1965]. Regarding gender, age, settlement-type, there has been no significant change over the past decade.